

Бранко Миланович

САМО КАПИТАЛИЗЪМ
БЪДЕЩЕТО НА СИСТЕМАТА,
КОЯТО УПРАВЛЯВА СВЕТА

София, 2020

BRANKO MILANOVIC
CAPITALISM, ALONE
The Future of the System That Rules the World

Copyright © 2019 by the President and Fellows of Harvard College
Published by arrangement with Harvard University Press.

© Издателство „Изток-Запад“, 2020

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Димитър Събев, превод, 2020

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2020

ISBN 978-619-01-0741-5 (мека подвързия)
978-619-01-0742-2 (твърда подвързия)

БРАНКО МИЛАНОВИЧ

САМО КАПИТА ЛИЗЪМ

**Бъдещето на системата,
която управлява света**

Превод от английски
Димитър Събев



Бранко Миланович (р. 1953) е сръбско-американски икономист, един от водещите световни специалисти по неравенство на доходите. Получава докторската си степен от Белградския университет (1987) с дисертация върху неравенството на доходите в Югославия. Почти 20 години работи като водещ икономист в Световната банка. Преподава в различни университети, а понастоящем в Центъра за аспиранти на Сити Юнивърсити в Ню Йорк.

СЪДЪРЖАНИЕ

Първа глава	
Контурите на света след края на Студената война	7
Втора глава	
Либералният меритократичен капитализъм	21
Трета глава	
Политическият капитализъм	99
Четвърта глава	
Взаимодействието на капитализма и глобализацията	181
Пета глава	
Бъдещето на глобалния капитализъм	241
Приложения	
А. Мястото на комунизма в глобалната история	299
Б. Хиперкомерсиализацията и „невидимата ръка“ на Адам Смит	305
В. Някои методологични въпроси и дефиниции	309
Благодарности	317
Библиография	319
Показалец	331

ПЪРВА ГЛАВА

КОНТУРИТЕ НА СВЕТА СЛЕД КРАЯ НА СТУДЕНАТА ВОЙНА

[Буржоазията] принуждава всички нации да усвоят буржоазния начин на производство, ако не искат да загинат; тя ги принуждава да въведат при себе това, което тя нарича цивилизация, тоест и те самите да станат буржоазни. С една дума, тя си създава свят по свой образ и подобие.

— Маркс и Енгелс,
Манифест на Комунистическата партия (1848)

По времето, когато бяха направени тези открития [на Америка и Източна Индия], превъзходството на силите на европейците беше толкова голямо, че им позволи да вършат безнаказано всякакви несправедливости в тези далечни страни. След време може би коренните жители на тези страни ще станат по-силни или европейците по-слаби и жителите на всички части на света ще достигнат до онова равенство на храбростта и силата, което, вдъхвайки им взаимен страх, единствено е способно да превърне несправедливостите на отделните народи в някакъв вид уважение към правата на другите. Но нищо не е по-вероятно да доведе до това равенство на силите от взаимното предаване на знания и всичките възможни подобрения, които усилената търговия на всички страни с всички страни по естествен път, или по-скоро по необходимост, ще донесе със себе си.

— Адам Смит, Богатството на народите (1776)

1.1. Капитализмът като единствена социално-икономическа система

Започвам тази глава с два цитата. Първият, от Карл Маркс и Фридрих Енгелс, е на около 170 години; вторият, от Адам Смит, е почти на 250 години. Тези пасажи от две класически произведения на политикономията долавят – може би по-добре от което и да е съвременно писание – същността на две епохални промени, през които светът днес преминава. Едната е утвърждаването на капитализма не просто като доминираща, а като единствена социално-икономическа система в света. Втората е новият баланс на икономическите сили между Европа и Северна Америка, от една страна, и Азия, от друга, който се дължи на възхода на Азия. За пръв път от Индустриалната революция насам доходите на трите континента започват да се доближават, връщайки се приблизително към същите сравнителни нива, на които са били преди Индустриалната революция (сега, разбира се, на много по-високо абсолютно равнище). От гледна точка на световната история самотното господство на капитализма и икономическият ренесанс на Азия са забележителни процеси, които може би са свързани.

Фактът, че сега цялото земно кълбо следва едни и същи икономически принципи: производство, организирано с цел печалба и използващо *де юре* свободен наемен труд и предимно частен капитал, с децентрализирана координация е без прецедент в историята. В миналото капитализмът – без значение дали в Римската империя, в Месопотамия през VI век, в средновековните италиански градове държави, или в Нидерландия в модерната епоха – винаги е трябвало да съществува паралелно със, а понякога в едно и също политическо образувание с други начини на организация на производството. В това число с лов и събирачество, с различни видове робовладичество, с крепостничество (при което работниците по закон са прикрепени към земята и им е забранено да предлагат труда си на други) и с дребномащабно стоково производство, извършвано от независими занаятчии или дребни фермери. Само преди сто години, когато се появява първото превъплъщение на глобализирания капитализъм, в света все още

съществуват всички тези начини на производство. След Руската революция капитализмът си поделя света с комунизма, царуващ в страни, където живее около една трета от човечеството. Днес на света не е останало нищо освен капитализъм, с изключение на някои съвсем маргинални зони, които нямат влияние върху глобалното развитие.

Глобалната победа на капитализма има много последствия, които бяха предусетени от Маркс и Енгелс през 1848 г. Капитализмът улеснява – а когато печалбите в чужбина са по-високи, отколкото в страната, дори изисква – размяна на стоки през граници, движение на капитал и в някои случаи движение на труд. Затова не е случайност, че глобализацията се развива най-силно в периода между Наполеоновите войни и Първата световна война, когато капитализмът в голяма степен има надмощие. Също не е случайно, че днешната глобализация съвпада с още по-абсолютния триумф на капитализма. Ако комунизмът беше постигнал триумф над капитализма, може да не се съмняваме, че въпреки интернационалистическото кредо, изповядвано от неговите основатели, той нямаше да доведе до глобализация. Комунистическите общества бяха прекомерно автаркични и националистични, а движението на стоки, капитал и труд през граници беше минимално. Дори в рамките на Съветския блок търговията се осъществяваше само за да се продадат излишъците от стоки или според принципите на двустранното договаряне на меркантилизма. Това е напълно различно от капитализма, в който, както отбелязаха Маркс и Енгелс, е заложена тенденцията да се разширява.

Неоспорваното господство на капиталистическия начин на производство има своя паралел в също толкова неоспорвания идеологически възглед, че правенето на пари не само заслужава уважение, но е и най-важната цел в живота на хората – стимул, разбран от хората от всички класи и краища на света. Може да е трудно да убедим човек, който се различава от нас по жизнен опит, пол, раса или възпитание, в някои от нашите убеждения, тревоги и мотивации. Но същият човек лесно ще разбере езика на парите и печалбата: ако му обясним, че нашата цел е да сключим възможно най-добрата сделка, той ще е в състояние бързо да реши за себе си дали кооперацията, или конкуренцията е най-

добрата икономическа стратегия, която да следва. Фактът (да използваме марксистки термини), че инфраструктурата (икономическата база) и надстройката (политическите и юридическите институции) си пасват така добре в днешния свят, не само помага на глобалния капитализъм да запази господството си, но също така прави целите на хората по-съвместими, а тяхната комуникация по-ясна и лесна, тъй като всички знаят какво търси другата страна. Живеем в свят, в който всеки следва едни и същи правила и разбира общия език на правенето на печалби.

Това голямо обобщение се нуждае от пояснения. Действително има малки общности, разпръснати по света, които избягват правенето на пари, има и някои индивиди, които го презират. Но те не влияят на положението на нещата и на движението на историята. Твърдението, че индивидуалните убеждения и ценностни системи съответстват на целите на капитализма, не трябва да се разбира в смисъл, че всички наши действия изцяло и винаги се движат от мотива за печалба. Понякога хората извършват действия, които са наистина алтруистични или са движени от други цели. Но за повечето от нас – ако оценим тези действия според времето, което сме им отделили, или парите, които сме пропуснали заради тях – те играят малка роля в живота. Също както е погрешно да наричаме милиардерите „филантропи“, ако са натрупали огромно състояние по нелицеприятен начин и после са раздали малка част от богатството си, погрешно е и да се фиксираме върху нашия малък списък с алтруистични действия и да пренебрегваме факта, че прекарваме може би 90 процента от времето си в целенасочена активност, чиято цел е да подобри стандарта ни на живот главно чрез правене на пари.

Това съответствие между индивидуални и системни цели е голям успех на капитализма, както дискутирам по-подробно в пета глава. Безусловните поддръжници на капитализма обясняват този успех с това, че капитализмът е „естествен“, тоест с предполагаемия факт, че той по съвършен начин отразява нашата вътрешна същност – желанието ни да търгуваме, да печелим, да се стремим към по-добро икономическо положение и по-приятен живот. Но не мисля, че отвъд някои първични функции е коректно да се говори за вродени желания, все едно че те съществуват

независимо от обществата, в които живеем. Много от тези желания са продукт на социализацията в обществата, в които живеем – в случая, в капиталистическите общества: единствените, които съществуват.

Има една стара идея, подкрепяна от изтъкнати писатели като Платон, Аристотел и Монтезкьо, че политическата или икономическата система се намира в хармонична връзка с преобладаващите ценности и начини на поведение в обществото. Това е особено вярно за днешния капитализъм. Капитализмът има забележителен успех в това да придава на хората своите приоритети, подтиквайки или убеждавайки ги да възприемат неговите цели – и така постига изключително съответствие между нещата, от които той се нуждае за своята експанзия, от една страна, и идеите, желанията и ценностите на хората, от друга. Капитализмът много по-успешно от конкурентите си създава условията, които, според политическия философ Джон Ролс, са необходими за стабилността на всяка система, а именно, че индивидите в ежедневните си действия изразяват – и така подсилват – по-общите ценности, върху които се основава социалната система.

Да, но световното господство на капитализма е постигнато с два различни типа капитализъм: либерален меритократичен капитализъм, който постепенно се е развивал на запад през последните двеста години (обсъждам го във втора глава), и ръководеният от държавата политически, или авторитарен, капитализъм, олицетворен от Китай, но съществуващ и в други части на Азия (Сингапур, Виетнам, Бирма), и в някои части на Европа и Африка (Русия и кавказките държави, Централна Азия, Етиопия, Алжир, Руанда), който дискутирам в трета глава. Както се е случвало твърде често в човешката история, възходът и привидният триумф на една система или религия скоро бива последван от някаква схизма между различните варианти на това вероизповедание. След като християнството триумфира в Средиземноморието и Близкия изток, то преминава през жестоки идеологически спорове и разделения (най-значимо е това между православие и арианството) и това в крайна сметка води до първата голяма схизма между западните и източните църкви. Не по-различна е съдбата на исляма, който почти незабавно след поразителните си

завоевания се разделя на два клона, сунити и шиити. И накрая, комунизмът – съперникът на капитализма през XX век, не остава дълго монолитен и се разцепва на съветска и на китайска версия. В това отношение световната победа на капитализма не е различна: изправени сме пред два модела на капитализъм, които се различават не само в политическата, но и в икономическата, а в много по-малка степен и в социалната си сфера. И мисля, че е малко вероятно, каквото и да се случи в конкуренцията между либералния и политическия капитализъм, накрая цялото земно кълбо да се управлява само от една система.

1.2. Възходът на Азия и новият световен баланс

Икономическият успех на политическия капитализъм е силата, която стои зад втория забележителен процес, споменат по-горе: възхода на Азия. Вярно е, че възходът на Азия не се дължи единствено на политическия капитализъм; либерални капиталистически страни като Индия и Индонезия също имат много бърз растеж. Но няма съмнение, че Китай стои начело на историческата трансформация на Азия. Тази промяна – за разлика от възхода на капитализма, който достигна до безпрецедентно положение на глобално господство – има своя исторически прецедент: тя връща разпределението на икономическата активност в Евразия приблизително до положението преди Индустриалната революция. Но прави това по един по-специфичен начин. Макар че нивото на икономическо развитие на Западна Европа и Азия (Китай) е приблизително еднакво например през I и II век, както и през XIV и XV век, по това време двете части на света си взаимодействат слабо и като цяло нямат знание една за друга. Сега ние знаем много повече за техните относителни равнища на развитие, отколкото съвременниците са знаели по онова време. За разлика от това, днес взаимодействията са интензивни и продължителни. Също и равнищата на доходите в двата региона са многократно по-високи. Тези две части на света, Западна Европа и нейните разклонения в Северна Америка, от една страна, и Азия, от друга, които заедно подслоняват 70 процента от световното население и дават 80 процента от

световното производство, сега са в постоянен контакт чрез търговия, инвестиции, движение на хора, трансфер на технологии и обмяна на идеи. Произтичащата от това конкуренция между двата региона е изострена, тъй като системите, макар и сходни, не са идентични. До това се стига, без значение дали конкуренцията протича по дизайн, като едната система се опитва да се наложи над другата и над останалия свят, или само по пример, като останалият свят копира едната система по-охотно, отколкото другата.

Тази географска промяна на баланса слага край на военното, политическото и икономическото превъзходство на Запада, което през последните два века се считаше за даденост. Никога в историята надмощието на една част на света над друга не е било толкова голямо, както надмощието на Европа над Африка и Азия през XIX век. Това надмощие проличава най-добре в колониалните завоевания, но се проявява също и в пропастта между доходите в двете части на света, а така също и в глобалното неравенство на доходите между всички хора по света, което можем да оценим с относителна прецизност след 1820 г., както е илюстрирано на фиг. 1.1. На тази графика и в цялата книга неравенството се измерва с индекс, наречен *коэффициент на Джини*, който варира от 0 (няма неравенство) до 1 (максимално неравенство). (Индексът често се изразява и в проценти, приемайки стойности от 0 до 100, като всеки процентен пункт се обозначава като *пункт на Джини*.)

Преди Индустриалната революция на запад глобалното неравенство е умерено и то се дължи почти толкова на разликите между индивидите, живеещи в една и съща страна, колкото и на разликата между средните доходи на индивидите в различните страни. Това се променя драстично с възхода на Запада. Глобалното неравенство нараства почти непрестанно между 1820 г. и навечерието на Първата световна война, покачвайки се от 55 пункта на Джини (това приблизително е равнището на неравенството в страните от Латинска Америка в момента) до почти 70 пункта (по-високо неравенство, отколкото в Южна Африка днес). По-голямата част от увеличението на глобалното неравенство се дължи на покачането на равнището на доходите в Европа, Северна Америка и по-късно Япония (придружено от стагнация в Китай и Индия), макар че роля играе и ръстът на неравенството вътре в страните,

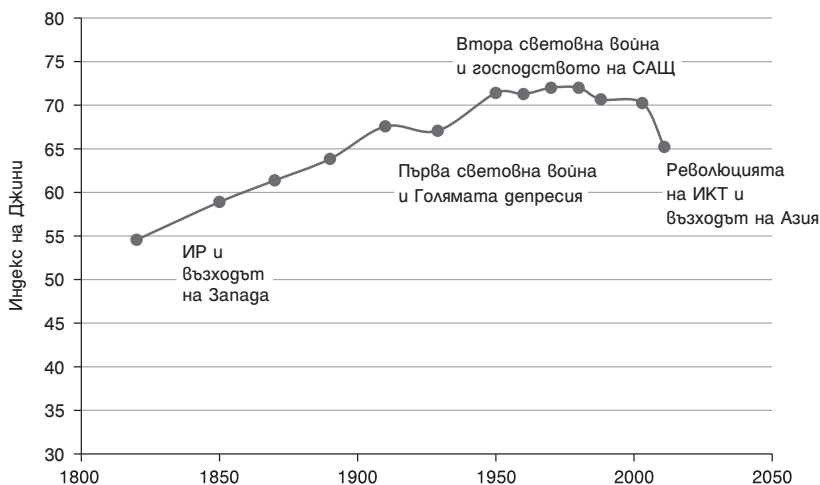
които се превръщат в Първи свят. След 1918 г. има кратък спад на световното неравенство, породен от – в широките рамки, с които оперираме – примигванията на Първата световна война и Голямата депресия, когато западните доходи спират да нарастват.

След края на Втората световна война глобалното неравенство е на най-високото ниво, на което някога е било – около 75 пункта на Джини, и остава на това високо плато до последното десетилетие на ХХ век. През този период пропастта между Запада и Азия – по-специално Китай и Индия – спира да нараства, тъй като индийската независимост и китайската революция поставят сцената за растежа на тези два гиганта. Тези две страни поддържат относителните си позиции спрямо Запада от края на 40-те до началото на 80-те години на ХХ век. Но тези позиции са силно изкривени в полза на богатите страни: БВП на човек от населението както в Индия, така и в Китай, през този период е под една десета от този в западните страни.

Тази зееща пропаст в доходите започва да се променя, и то драматично, след 80-те години на ХХ век. Реформите в Китай водят до растеж от приблизително 8 процента на човек от населението годишно през следващите четирийсет години, което рязко скъсява дистанцията между страната и Запада. Днес БВП на човек от населението в Китай е приблизително 30–35 процента от западното ниво – в същата точка, в която е бил към 1820 г. – и сочи ясна тенденция да продължи да расте (спрямо Запада); показателят за Китай вероятно ще се покачва дотогава, докато нашите доходи станат много сходни.

Икономическата революция в Китай е последвана от сходни ускорения на растежа в Индия, Виетнам, Тайланд, Индонезия и на други места в Азия. Макар че този растеж е придружен от нарастващо неравенство вътре във всяка от страните (особено в Китай), затварянето на пропастта със Запада помогна за намаляване на глобалното неравенство на доходите. Това са нещата, които стоят зад скорошния спад на глобалния коефициент на Джини.

Конвергенцията на азиатските доходи с тези на Запада протича по време на друга технологична революция – тази на информационните и комуникационните технологии (ИКТ): революция в производството, която този път облагодетелства Азия



Фиг. 1.1. Оценка на глобалното неравенство на доходите, 1820–2013 г.

ИР = Индустриална революция; ИКТ = информационни и комуникационни технологии. *Източници на данните:* Данните за 1820–1980 г. се базират на Bourguignon and Morrison (2002), като информацията за БВП на човек от населението е заменена с новите данни от Maddison Project (2018). Данните за 1998–2001 г. се базират на Lakner and Milanovic (2016), осъвременени от мен. Всички доходи са дадени в ППС (паритет на покупателната сила) долари от 2011 г. (най-новото издание на *Международния проект за сравнения към времето, когато пиша това*, е от 2018 г.). За допълнителни технически подробности вж. приложение В.

(дискутирам я допълнително в четвърта глава). Революцията на ИКТ допринесе не само за много по-бързия растеж на Азия, но и за деиндустриализацията на Запада, която от своя страна не е по-различна от деиндустриализацията, сполетяла Индия във времето на Индустриалната революция. Така имаме два периода на бърза технологична промяна, които бележат еволюцията на глобалното неравенство (вж. фиг. 1.1.). Ефектите от революцията на ИКТ още не са приключили, но те в много отношения са сходни с тези от Индустриалната революция: голямо разместване в световната класация на доходите, докато някои групи напредват, а други западат, заедно със значителна географска концентрация на победителите и на губещите.

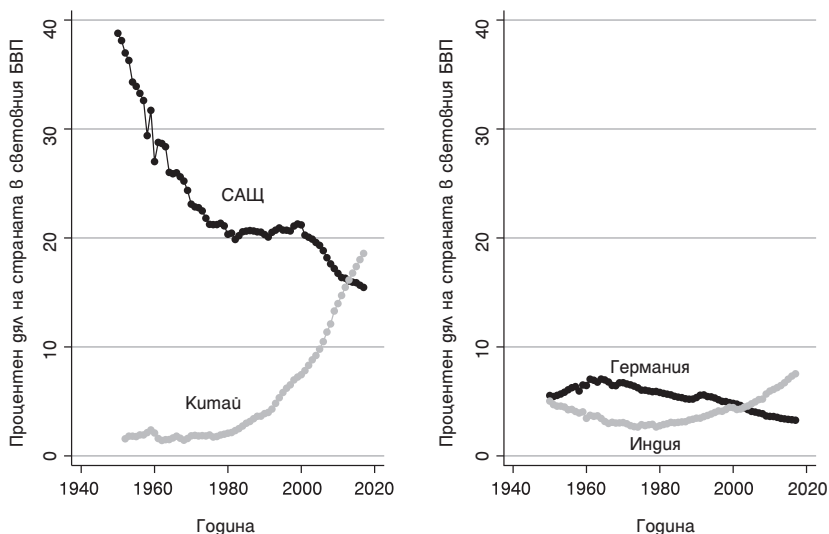
Полезно е да разглеждаме тези две технологични революции като два огледални образа. Едната води до нарастване на глобалното неравенство чрез обогатяване на Запада, другата води до конвергенция, сближаване, на доходите между големи части от света чрез обогатяването на Азия. Следва да очакваме, че в крайна сметка равнищата на доходите в целия Евразийски континент и Северна Америка ще станат сходни, което ще помогне да се намали още повече глобалното неравенство. (Все пак голямото неизвестно е съдбата на Африка, която засега не догонва богатия свят и чието население нараства най-бързо.)

Промяната на икономическия баланс в света не е само географска, тя е също и политическа. Икономическият успех на Китай подкопава твърдението на Запада, че връзката между капитализъм и либерална демокрация е задължителна. Всъщност това твърдение ерозира и в самия Запад заради популистките и плутократските предизвикателства спрямо либералната демокрация.

Новият баланс в света поставя опита на Азия на челно място в разсъжденията относно икономическото развитие. Икономическият успех на Азия ще направи нейния модел по-атрактивен за другите страни и може да обогати възгледите ни за икономическото развитие и растежа по същия начин, по който британският опит – от който черпи Адам Смит – повлия на нашето мислене през последните два века.

През последните четирийсет години петте най-големи страни на Азия (изключвайки Китай), взети заедно, имат по-висок темп на растеж на човек от населението, отколкото западните икономики, с изключение само на две години, и тази тенденция вероятно няма да се промени. През 1970 г. Западът произвеждаше 56 процента от световната продукция, а Азия (включително Япония) само 19 процента. Днес тази пропорция е 37 процента и 43 процента.¹ Можем ясно да видим тази тенденция, като сравним

¹ Между 1970 и 2016 г. съвкупният световен БВП нараства почти пет пъти в реално изражение (от 22 до 105 трилиона долара в ППС [паритет на покупателната сила] от 2011 г.), а световното население се удвоява (от 3.5 до 7 милиарда души). [Всички бележки под линия, без изрично упоменатите, са на автора.]



Фиг. 1.2. Процентен дял от глобалния БВП на САЩ, сравнен с Китай (вляво), и на Германия, сравнен с Индия (вдясно), 1950–2016 г.

Източник на данните: Изчислено от Индикаторите за световно развитие на Световната банка, версия 2017, като БВП на човек от населението е изразен в международни долари (ППС).

САЩ с Китай и Германия с Индия (фиг. 1.2.). Забележителният възход на Азия в ерата на глобализацията се отразява в обществената подкрепа за глобализацията, която е най-силна в Азия и особено във Виетнам (91 процента от интервюираните считат, че глобализацията е добра сила) и най-слаба в Европа, особено във Франция (където само 37 процента подкрепят глобализацията).²

Безпокойството на Запада по отношение на глобализацията отчасти е породено от пропастта, разтворила се между елитите, които получиха твърде добри резултати, и значителния брой хора, които видяха малко ползи от глобализацията. Последните негодуват срещу нея и независимо дали е правилно, или не, виждат в глобалната търговия и миграцията причината за своите беди (вж.

² Резултатите са публикувани от YouGov през 2016 г. Вж. Джеф Дежарде, „Какво хората мислят за глобализацията, по страни“, Visual Capitalist, 9 ноември 2017, <http://www.visualcapitalist.com/globalization-by-country/>.

четвърта глава). Тази ситуация смътно напомня на обществата от Третия свят през 70-те години на ХХ век, които имаха сходен двойствен характер: буржоазия, закачена за глобалната икономическа система, и хинтерланд, който в по-голямата си част беше изоставен. „Болестта“, която се очакваше да поразява само развиващите се страни (наречена в неомарксистката литература „дезартикулация“), изглежда, се е придвижила на север и е поразила богатия свят. В същото време, някак иронично, дуалистичният характер на много развиващи се икономики намалява заради тяхното пълно включване в глобализираната система на веригите на доставки.

Двата типа капитализъм – либералният меритократичен и политическият, сега, изглежда, се конкурират един с друг. Начело на всеки от тях стоят съответно САЩ и Китай. Но дори и да пренебрегнем въпроса за склонността на Китай да предоставя и да „изнася“ алтернативна политическа и до известна

*Сърцевината
на тази книга*

степен икономическа версия на своя капитализъм, политическият капитализъм сам по себе си притежава определени черти, които го правят привлекателен за политическите елити в останалия свят, не само в Азия: системата предоставя по-голяма автономност на политическите елити. Тя също така е привлекателна за много обикновени хора заради високите темпове на растеж, които сякаш обещава. От друга страна, либералният капитализъм има множество добре известни предимства, най-важните от които са демокрацията и върховенството на закона, явяващи се ценности сами по себе си. Твърди се, че и двете способстват за побързото икономическо развитие, като насърчават иновацията и позволяват социална мобилност, а така осигуряват приблизително равни шансове за успех на всички. Изоставянето на някои ключови аспекти от тази имплицитна ценностна система, а именно създаването на самовъзпроизвеждаща се висша класа и поляризацията между елитите и всички останали, представлява най-сериозната заплаха за дългосрочната жизнеспособност на либералния капитализъм. Тази заплаха крие опасност както за оцеляването на самата система, така и за цялостната привлекателност на модела в очите на останалия свят.

В следващите две глави дискутирам основните характеристики на двата варианта на модерния капитализъм, като се фокусирам върху свойствените им черти, а не върху моментни отклонения. Важно е да имаме предвид разликата между системни и инцидентни характеристики, ако искаме да изучаваме дългосрочната еволюция на либералния меритократичен и на политическия капитализъм, а не само временните им флукутации. Фокусирам се специално върху социалните и икономическите структури, които двете системи пораждаат – и особено тези, които касаят проблемите на неравенството на доходите и класовата структура. Вярвам, че начинът, по който двете системи се справят с тези въпроси, определя тяхната сравнителна привлекателност и стабилност. И в резултат на това – нашето желание да живеем при едната или при другата.

ВТОРА ГЛАВА

ЛИБЕРАЛНИЯТ МЕРИТОКРАТИЧЕН КАПИТАЛИЗЪМ

*[Демокрацията] е твърде приятен начин да се живее в краткосрочен период, нали?*¹

— Платон, *Държавата*

Определението за либерален меритократичен капитализъм е съвсем просто. Дефинирам капитализма в линията на Карл Маркс и Макс Вебер като система, в която по-голямата част от производството се извършва с частно притежавани средства за производство, капиталът наема *де юре* свободния труд и координацията е децентрализирана. В допълнение да добавим и изискването на Йозеф Шумпетер повечето инвестиционни решения при капитализма да се вземат от частни компании или индивидуални предприемачи.²

*Дефиниция за
либерален меритократичен
капитализъм*

¹ В българския академичен превод този пасаж звучи така: „Такъв начин на живот не е ли на пръв поглед божествен и приятен живот?“ – Платон. *Държавата*. София: Изток-Запад, 2014, стр. 364. Превел от старогръцки проф. Александър Милев. – Б.пр.

² Андре Орлеан (2011, 23) използва сходна дефиниция, разграничавайки капиталистическата икономика от пазарната икономика (*économie marchande*) въз основа на наличието на наеман труд в първата. Пер Врис (2013) прави същото, но добавя като централна характеристика на капитализма „проекцията на власт навън“ (тема, която ще разгледаме в трета глава).

Термините „меритократичен“ и „либерален“ идват от дефинициите за различните форми на равенство, които Джон Ролс излага в *Теория на справедливостта*³ (1971). „Меритократично равенство“ е система на „естествена свобода“, при която професиите са „отворени за таланта“ – тоест няма правни пречки, които да спират индивидите да постигнат дадена позиция в обществото. Тази система изцяло приема наследяването на собствеността. „Либералното равенство“ е по-егалитарно, защото коригира отчасти наследяването на собствеността, като налага високи данъци върху наследството и включва безплатно образование като начин да се намали предаването на предимства от поколение на поколение. Терминът „либерален меритократичен капитализъм“ съответно се отнася до това как се произвеждат и разменят стоките и услугите („капитализъм“), как те се разпределят между индивидите („меритократичен“) и колко голяма е социалната мобилност („либерален“).

В тази глава се фокусирам върху това как системните сили, действащи в либералния меритократичен капитализъм, оформят разпределението на доходите и водят до формиране на висша класа на елита. В трета глава изследвам подобни проблеми по отношение на политическия капитализъм. В тези две глави акцентът е върху разпределението на доходите, неравенството на доходите и капитала и образуването на класи, а не върху производството.

2.1. Ключови характеристики на либералния меритократичен капитализъм

2.1.а Исторически форми на капитализма

Либералният меритократичен капитализъм може да бъде разбран най-добре, като неговите отличителни характеристики се съпоставят с тези на класическия капитализъм от XIX век и със социалдемократичния капитализъм, съществувал приблизително между края на Втората световна война и началото на 80-те години на XX век в Западна Европа и Северна Америка. Тук боравим с харак-

³ Ролс, Дж. *Теория на справедливостта*. София: София С. А., 1998. – Б.пр.

теристиките на „идеалните типове“ на системите и пренебрегваме детайлите, които варират между страните и във времето. Но в следващите раздели, където се фокусирам само върху либералния меритократичен капитализъм, дискутирам в подробности тези характеристики за една страна, която може да се приеме за прототип – Съединените американски щати.

Табл. 2.1. обобщава различията между трите исторически типа капитализъм, през които преминават западните икономики. За да опростим нещата, вземам Великобритания преди 1914 г. за представител на класическия капитализъм, Западна Европа и САЩ от края на Втората световна война до началото на 80-те години на XX век за представители на социалдемократичния капитализъм, а САЩ през XXI век – за представител на либерал-

Табл. 2.1. Ключови характеристики на класическия, социалдемократичния и либералния меритократичен капитализъм

<i>Форма на капитализъм</i>	<i>Класически капитализъм</i>	<i>Социалдемократичен капитализъм</i>	<i>Либерален меритократичен капитализъм</i>
Представителна икономика	Великобритания преди 1914 г.	САЩ, Европа след ВСВ	САЩ в началото на XXI век
1. Нарастващ дял на капиталовия доход в нетния продукт	Да	Не	Да
2. Висока концентрация на собствеността на капитала	Да	Да	Да
3. Индивидите, които имат много капитал, са богати	Да	Да	Да
4. Богатите от капиталови доходи са богати и от трудови доходи	Не	Не	Да
5. Богатите (или потенциално богатите) се женят един за друг (хомогамия)	Да (до известна степен)	Не	Да
6. Висока корелация между доходите на децата и на родителите (предаване на предимства)	Да	Да, но в някои случаи е слаба	Да

Бележка: „Богат“ без допълнително пояснение означава човек, богат от доходи.

ния меритократичен капитализъм.⁴ Забележете, че тъй като двете ключови характеристики, отличаващи либералния от меритократичния капитализъм – данъчното облагане на наследствата и достъпното обществено образование, – през последните трийсет години са отслабнали в САЩ, страната може би е преминала към модел на капитализъм, който е повече „меритократичен“ и по-малко „либерален“. Все пак, тъй като използвам САЩ като пример за всички богати капиталистически страни, мисля, че е приемливо да говорим за либералния меритократичен капитализъм като за обособен модел.

Ще започнем с ключовата характеристика на всяка капиталистическа система – разделянето на нетния доход между двата фактора на производството: собственици на капитал (и по-общо, притежатели на собственост) и работници. Не е задължително това разделение да съвпада с две обособени класи от индивиди. Това се получава само когато едната класа индивиди получава доходи само от капитал, а другата класа получава доходи само от труд.⁵

Разделяне на нетния продукт между собственици и работници

Както ще видим, дали тези класи се припокриват, или не, е онова нещо, което разграничава различните типове капитализъм.

Данните за това как съвкупният нетен доход се поделя между капитала и труда, са неясни за периода преди 1914 г., тъй като първите оценки за Великобритания, дело на икономиста Артър Боули, са извършени чак през 1920 г. Въз основа на неговия труд е изказано твърдението, че капиталът и трудът имат повече или по-малко константни дялове в дохода – тенденция, наречена Закон на Боули. Резултатите, до които достигна Тома Пикети (2014, 200–201) за Великобритания и Франция, хвърлиха сериозно съмнение върху този извод, включително и за минали периоди. За Великобритания в периода 1770–2010 г. Пикети установи, че дялът на капитала се движи между 20 и 40 процента от националния доход. Във Франция

⁴ Въвеждам сходна класификация на видовете капитализъм в Milanovic (2017).

⁵ Коего предполага, че спестяванията от трудовите доходи ще са пренебрежими.

между 1820 и 2010 г. той варира още по-силно: от по-малко от 15 процента през 40-те години на XX век до над 45 процента през 60-те години на XIX век. Все пак процентите стават по-стабилни след Втората световна война, което възвръща вярата в Закона на Боули. Например Пол Самюълсън в своя влиятелен учебник *Икономикс* включва Закона на Боули като една от шестте базисни тенденции на икономическото развитие в напредналите страни (макар че оставя място за известно „покачване на дяла на труда“) (Samuelson 1976, 740). Въпреки това от края на XX век дялът на капиталовия доход в общия доход се покачва. Тази тенденция е твърде силна в САЩ, но тя се забелязва също и в повечето развити страни, както и в развиващите се страни, макар че данните за последните трябва да се приемат с голяма доза предпазливост (Karabarbounis and Neiman 2013).

Покачването на дяла на капиталовия доход в общия доход означава, че капиталът и капиталистите стават по-важни от труда и работниците – и така придобиват по-голяма икономическа и политическа власт. Тази тенденция се проявява както в класическия, така и в либералния меритократичен капитализъм, но не и в социалдемократичната разновидност (табл. 2.1.). Покачващият се дял на капитала в общия доход също така засяга междуличностното разпределение на доходите, тъй като е типично 1) хората, извличащи голям дял от дохода си от капитал, да са богати и 2) капиталовият доход да е концентриран в сравнително малко ръце. Тези два фактора почти автоматично водят до по-високо неравенство на доходите между индивидите.

За да разберете защо 1) и 2) неминуемо водят до автоматично превръщане на по-високия капиталов дял в по-високо междуличностно неравенство, направете следния мисловен експеримент: приемете, че дялът на капитала в нетния доход се покачва, но всички индивиди получават доходи, разпределени в една и съща пропорция между капитал и труд.⁶ Покачващият се съвкупен дял

⁶ Приемаме, че пропорцията на доходите от капитал и труд е константна за цялото разпределение на доходите, а не абсолютните суми от дохода. Така един човек ще получи 7 единици доход от труд и 3 единици доход от капитал; друг, съответно, 14 и 6. Техните съвкупни доходи са различни, но дяловете на двата фактора са еднакви.

на капиталовия доход ще увеличи дохода на всеки индивид с една и съща пропорция и неравенството няма да се промени. (Измерителите на неравенството са относителни.) С други думи, ако няма висока положителна корелация между това да притежаваш „изобилен капитал“ (тоест да извлечаш голям процент от доходите си от капитал) и това да си богат, покачването на съвкупния дял на капитала не води до по-високо междуличностно неравенство. Забележете, че в този пример пак има богати и бедни хора, но няма корелация между процента на дохода, който човек извлича от капитала, и позицията на този човек в цялостното разпределение на доходите.

А сега си представете ситуация, в която бедните хора извличат по-голяма пропорция от дохода си от капитал в сравнение с богатите хора. Както и преди, нека съвкупният дял на капитала в нетния доход нарасне. Но този път нарастващият дял на капитала ще намали неравенството при доходите, тъй като ще увеличи пропорционално повече доходите на хората в долния край на разпределението на доходите.

Но нито едното от тези мисловни упражнения не отразява това, което реално се случва в капиталистическите общества: силната положителна зависимост между това да притежаваш изобилен капитал и това да си богат. Колкото по-богат е един човек, толкова по-вероятно е той да има висок дял от доходите си, които идват от капитал.⁷ Такъв е случаят във всички типове капитализъм (вж. табл. 2.1., редове 2 и 3). Тази конкретна характеристика – че хората с изобилен капитал са също така и богати, може да се приеме за неизменна характеристика на капитализма, или поне във формите на капитализма, на които сме били свидетели досега.⁸

⁷ И тъй като по-богатите индивиди спестяват повече, а индивидите с изобилен капитал обикновено са богати, съществува допълнителен динамичен подтик към по-високо неравенство.

⁸ Все пак в теоретично отношение не е задължително да е така. Капиталистическата система, а дори и покачващият се дял на капитала в нетния доход са съвместими с равна пропорция на дохода от капитал и от труд за всички подоходни класи. Това би счупило връзката между индивидуалното „изобилие на капитал“ и заеманата позиция в разпределението на доходите.

Следващата характеристика, която ще разгледаме, е връзката между това да си богат на капитал (тоест да си богат на капиталови доходи в рамките на разпределението на капиталовите доходи) и да си богат по отношение на приходите си (тоест да си богат на доходи от труд в рамките на разпределението на доходите от труд). Някой може да помисли, че хората, които са богати заради изобилиния си капитал, е малко вероятно да са богати също и по отношение на доходите от своя труд. Но това въобще не е така. Един прост пример с две групи хора – „бедни“ и „богати“, ще поясни това. Бедните имат като цяло нисък доход и повечето от дохода им идва от труд, при богатите е обратното. Помислете за ситуация 1: бедните имат 4 единици доход от труд и 1 единица доход от капитал; богатите имат 4 единици доход от труд и 16 единици от капитал. Тук тези, които имат изобилен капитал, действително са богатите, но размерът на техния трудов доход е същият като на бедните. Сега помислете за ситуация 2: всичко е същото като в ситуация 1, освен че доходът на богатите от труд се увеличава до 8 единици. Те продължават да разполагат с изобилие от капитал, тъй като получават от капитала по-голям дял от общите си доходи ($16 \text{ от } 24 \text{ единици} = 2/3$) в сравнение с бедните, но сега те са богати и по отношение на доходите си от труд (8 единици спрямо само 4 за бедните).

*Хора, богати
от капитал, и
хора, богати от
труд*

При ситуация 2 индивидите с много капитал са не само богати, но също и сравнително по-заможни по отношение на трудовете си доходи. При равни други условия ситуация 2 е свързана с по-високо неравенство от ситуация 1. Това всъщност е една от важните разлики между класическия и социалдемократичния капитализъм, от една страна, и либералния меритократичен капитализъм, от друга (вж. табл. 2.1., ред 4). Възприятията и реалността в класическия капитализъм са, че всички капиталисти (които тук наричам *индивиди с изобилен капитал*) са богати, но в типичния случай те не получават голям доход от труд; в крайните случаи те не получават никакъв доход от труд. Не е случайно, че Торстейн Веблен ги обозначава като „безделна класа“. Съответно работниците не получават никакъв доход от капитал. Техният доход идва

изцяло от труда им.⁹ В този случай в обществото цари перфектно разделение на капиталисти и работници, като и двете страни получават нулев доход от другия производствен фактор. (Ако добавим и земевладелците, които получават 100 процента от доходите си от земята, стигаме до триделната класификация на класите, въведена от Адам Смит.) Неравенството в подобни фрагментирани общества е високо, защото капиталистите имат много капитал, а доходността от капитала (често) е висока, но неравенството не се увеличава, по причина че тези индивиди имат висок доход също и от труд.

Ситуацията при либералния меритократичен капитализъм, който наблюдаваме днес в САЩ, е различна. Хората, богати на капитал, сега са богати също и чрез труд (или да го кажем в по-съвременни термини, вероятно е те да са индивиди с висок „човешки капитал“). Докато хората на върха на разпределението на доходите при класическия капитализъм са финансиста, рентиери и собственици на големи индустриални активи (които не са наети от никого и съответно нямат доходи от труд), днес значителен процент от хората на върха са високоплатени мениджъри, уебдизайнери, лекари, инвестиционни банкери и други елитни професии. Тези хора работят на заплата и трябва да се трудят, за да получат своето високо възнаграждение.¹⁰ Но същите тези хора, независимо дали от наследство, или защото са спестили достатъчно пари през трудовия си живот, притежават също така и големи финансови активи и извличат значителна част от дохода си от тях.

⁹ Работниците също така не са и спестявали, което е безспорно в исторически план, когато заплатите са били близо до или само малко над екзистенц-минимума.

¹⁰ Има известен спор за степента, до която те може да се нарекат работници, защото част от техния доход наподобява доходност от активи (например за индивидите, чиято заплата е свързана с представянето на акциите на тяхната компания), но все пак е легитимно да наричаме подобен доход „заплата“, защото тя се получава само когато някой извършва трудова функция. Забележете, че това е нещо различно от плащане под формата на акции: доходът от акции, или капиталовите печалби, реализирани от тях, са капиталов доход.

Нарастващият дял на дохода от труд в горния 1 процент (или в дори още по-избрана група, например горния 0,1 процент) е добре документиран от Тома Пикети в *Капиталът. XXI век*¹¹ (2014), а също и от други автори.¹² Ще се върнем на темата по-късно в тази глава. Това, което е важно да се осъзнае тук, е, че наличието на високи доходи от труд на върха на разпределението на доходите задълбочава неравенството, ако то се съпътства от високи капиталови доходи, получавани от същите индивиди. Това е особеност на либералния меритократичен капитализъм – нещо, което никога преди не е наблюдавано в подобен обхват.

Нека сега преминем към въпроса за моделите на сключване на брак при различните форми на капитализъм (табл. 2.1., ред 5). Когато икономистите изследваме неравенството на богатството или на доходите, използват домакинството като единица за наблюдение. За тази единица има голямо значение дали всичките ѝ членове в индивидуален план са заможни, или не. Тъй като много домакинства се формират чрез бракове, важно е да се разгледа как хората се събират заедно. Както и при доходите от труд и капитал, либералният меритократичен капитализъм отново се различава от другите два типа капитализъм.

Брачни модели

За да илюстрираме разликата, нека сравним моделите на подбор на брачен партньор в САЩ през 50-те години на XX век и през XXI век. След Втората световна война тенденцията е мъжете да си избират съпруги от сходна статусна група, но колкото по-богат е мъжът, толкова по-малко вероятно е жената да работи и да има собствени приходи. Днес тенденцията е по-богатите и образовани мъже да се женят за по-богати и образовани жени. Може да покажем какво се случва с неравенството в тези две ситуации с прост пример. Нека си представим двама мъже, единият от които печели 50 единици, а другият 100, както и две жени, едната от които печели 10 единици, а другата 20. Да приемем, че има из-

¹¹ Пикети, Т. *Капиталът. XXI век*. София: Изток-Запад, 2018. – Б. пр.

¹² Вж. Piketty (2014), гл. 8, особено фиг. 8.3. и 8.4.; Piketty and Saez (2003); Atkinson, Piketty, and Saez (2013), и Bakija, Cole, and Heim (2010), както и други.

вестен подбор по сходство при сключване на брак (наричан още хомогамия) – тоест положителна корелация между приходите на съпруга и на съпругата: така мъжът, който печели 100, ще се ожени за жената, която печели 20, а по-бедният мъж ще се ожени за по-бедната жена. Но също така да приемем, че богатата жена излиза от трудовия пазар (както е било през 50-те години на ХХ век), докато в другата двойка и двамата продължават да работят. Съотношението на доходите на двете семейства ще е 100 към 60. А сега нека подборът на брачен партньор по сходство се запази, но и двете жени (както става днес) останат на трудовия пазар: съотношението между доходите на двете семейства става 120 към 60, тоест неравенството нараства.

Примерът показва, че в условията на подбор на брачен партньор по сходство неравенството ще се повишава, ако участието на жените на трудовия пазар се увеличи. То ще се повиши още повече, ако преди това изборът на партньор е бил на случаен или на дисоциативен принцип (по-богати мъже се женят за по-бедни жени). Някои изтъкват, че подборът на партньор по сходство е станал много по-разпространен при либералния меритократичен капитализъм, тъй като социалните норми са се променили така, че повече жени имат високо образование (всъщност сега дялът на жените, завършващи колеж, надхвърля този на мъжете), а още повече са тези, които работят. Също така е възможно (макар и изцяло спекулативно) предпочитанията на хората да са се променили и както мъжете, така и жените сега да предпочитат да встъпят в съюз с някого, който прилича на тях. Каквито и да са причините, нарасналата хомогамия е още един фактор, който ще движи нагоре неравенството на доходите. Все пак той ще движи неравенството нагоре само в преходния период от подбор на партньор без задължително сходство (или подбор по сходство, но без участието на жени на трудовия пазар) към подбор по сходство. След като веднъж подборът по сходство и участието на жените на пазара на труда достигнат своите граници, ефектите, които подсилват неравенството, ще изчезнат. Неравенството се стабилизира, макар и на високо равнище.

Последната характеристика на капитализма, която ще разгледаме, е предаването на придобитите предимства, най-вече бо-

гатство и „човешки капитал“, от поколение на поколение, което често се измерва с корелацията между доходите на родителите и на децата (табл. 2.1., ред 6). Въпреки че нямаме данни за по-ранни периоди, има основания да вярваме, че този пренос е бил силен при всички видове капитализъм. За по-късни периоди, за които разполагаме с по-добри данни, знаем, че той е значително по-слаб в поравнопоставените съвременни общества, където достъпът до образование е лесен, цената на образованието се носи от данъкоплатците и данъците върху наследството са високи. Скандинавските общества имат особено ниска междупоколенческа корелация на доходите и е вероятно през златната ера на социалдемократичния капитализъм тази корелация да е била ниска, особено в Западна Европа.¹³ За разлика от това, САЩ днес имат както висок междупоколенчески пренос на неравенство, така и високо неравенство на доходите. Изследвания, сравняващи множество страни, откриват сравнително силна взаимовръзка между двете, така че това не е учудващо (Corak 2013, 11; Brunori, Ferreira, and Peragine 2013, 27). При високото неравенство в САЩ би трябвало да очакваме да има също и предаване на високо неравенство между поколенията.

*Предаване на
неравенство от
поколение на
поколение*

И така, какво установяваме като цяло, когато сравняваме неравенството при различните версии на капитализма? Във всички изследвани тук шест аспекта либералният меритократичен капитализъм разкрива черти, които засилват неравенството. Той се отличава от класическия капитализъм най-силно по това, че богатите от капитал индивиди са също така богати и от труд, а вероятно също и чрез по-честия подбор на партньор по сходство. Той значително се различава от социалдемократичния капита-

*Комплексната
природа на
либералния ме-
ритократичен
капитализъм*

¹³ Ралф Дарендорф ([1963] 1978, 113) спекулира, че социалната междупоколенческа мобилност е сравнително висока в САЩ, Великобритания и Германия и че „нормата на мобилност, изглежда, кореспондира със степента на индустриализация на една страна“.

лизъм в няколко отношения: при него съвкупният дял на капитала в нетния доход се покачва; той има капиталисти, богати чрез труд; почти със сигурност подборът на партньор по сходство е по-разпространен и предаването на неравенство от поколение на поколение най-вероятно е по-голямо.

Преди да преминем към по-детайлен преглед на всяка от тези шест характеристики, трябва да бъдат направени три уточнения. Фактът, че либералният меритократичен капитализъм отговаря с „да“ на всички тях, не означава непременно, че той води до по-високо неравенство от другите форми на капитализъм. И действително, при него неравенството определено не е по-високо, отколкото при класическия капитализъм (Milanovic 2016, гл. 2). Тук не включих силите на преразпределението чрез преки данъци и трансфери, които либералният капитализъм е „наследил“ от социалдемократичния капитализъм и които липсват при класическия капитализъм. Тези сили действително намаляват неравенството под равнището, което се определя единствено от пазарния доход.

Второ, отговор с „да“ на определена индивидуална характеристика не ни казва доколко тази характеристика води до увеличаване на неравенството. Например, макар че и в класическия, и в либералния капитализъм има висока концентрация на дохода от капитал, равнището на концентрация е много по-високо при класическата форма. Към 1914 г. 70 процента от британското богатство е в ръцете на горния 1 процент на притежателите на богатство; този дял днес е около 20 процента (Alvaredo, Atkinson, and Morelli 2018). Богатството все още е силно концентрирано, но в много по-малка степен, отколкото преди.

Трето, някои от характерните черти на либералния меритократичен капитализъм, които засилват неравенството, може да са морално приемливи и в някои случаи дори желани. Да, неравенството е по-високо там, където е по-голям дялът на капиталистите, богати чрез труд, но не е ли нещо добро хората да са в състояние да забогатяват чрез труд? Не е ли по-добре хората да печелят високите си доходи едновременно чрез труд и собственост, а не само от последното? И да, хомогамията увеличава неравенството, но не е ли това нещо желано, тъй като отразява много